

ХТО В КУЛЬТУРІ ГОСПОДАР, АБО НЕСТЕРПНА ЛЕГКІСТЬ РОЗГЛЯДУ БУТТЯ В КОНЦЕПЦІЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЗОНИ ТА ЯДРА КУЛЬТУРИ

WHO IS THE BOSS OF THE CULTURE, OR UNBEARABLE LIGHTNESS OF BEING' CONSIDERATION IN ACCORDANCE WITH THE CONCEPTS OF CENTRAL ZONE AND CORE OF CULTURE

У статті розглянуто основні концепції центральної зони культури та ядра культури. Проаналізовано атрибути й функції, що приписуються найбільш глибоким засадам існування та відтворення культури. Установлено, що дійсному різноманіттю й протистоянню культур більше відповідають концепції культурних кодів.

Ключові слова: центральна зона культури, ядро культури, культурні коди, нація, етнос, суспільство, субкультури, контркультури.

что действительно многообразию и противостоянию культур больше соответствуют концепции культурных кодов.

Ключевые слова: центральная зона культуры, ядро культуры, культурные коды, нация, этнос, общество, субкультуры, контркультуры.

The article describes the basic concepts of central zone of culture and core of culture. Attributes and functions that are attributed to the deepest foundations of culture' existence and reproduction are analyzed. It's established that the concepts of cultural codes is more in line with the actual diversity and confrontation of cultures.

Key words: central zone of culture, core of culture, cultural codes, nation, ethnos, society, subcultures, countercultures.

УДК 316.7

Ташенко А.Ю.

к. соц. н.,
викладач кафедри
соціології та політології
Національний авіаційний університет

В статье рассмотрены основные концепции центральной зоны культуры и ядра культуры. Проанализированы атрибуты и функции, которые приписываются наиболее глубоким основаниям существования и воспроизводства культуры. Установлено,

Постановка проблеми. Розкриття глибинних засад функціонування різноманітних культур і донесення його результатів до широкого загалу дає можливість як для особистісного самовдосконалення, так і для соціальної інтеграції й солідарності. Досвід популяризації подібних наукових результатів уже є (напр., К. Рапай, О. Гросбард), так само, як і зворотний запит на її продовження, оскільки люди прагнуть не лише впорядковувати своє життя, а й орієнтуватися в складниках культурного фундаменту цього процесу. Проте далеко не завжди наукові уявлення співмірні дійсному різноманіттю та протистоянню культур, за чим криються й аналогічні процеси щодо соціальних спільностей різного рівня організації. Відтворенню неспівмірності сприяють усталені зразки дослідження того, що називають «центральною зоною культури» та «ядром культури».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вихідні уявлення про центральну зону культури були розроблені Е. Шилзом і Ш. Ейзенштадтом [1; 2], а про ядро культури – А. Ракітовим [3]. Уточнення, розвиток базових положень і критику щодо центральної зони культури зробили С. Лур'є [4], Л. Гороховська та Є. Нестерова [5], А. Сопов [6], М. Деметрадзе [7; 8], К. Настояща [9], а щодо ядра культури – С. Ляужева [10], В. Красних [11], Т. Берсеньєва [12], Н. Мухамеджанова [13; 14] тощо. Однак традиції осмислення й центральної зони, і ядра культури впевнено спираються лише на макровимірні бачення культури.

Постановка завдання нашої статті передбачає здійснення порівняльного аналізу основ-

них атрибутів і функцій центральної зони культури та ядра культури, відображених у відповідних концепціях, і пошук більш продуктивних перспектив розгляду глибинних засад культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «центрально зона культури» (далі – ЦЗК) був запропонований Е. Шилзом, який уживав його рівнозначно із «центром суспільства», маючи на увазі основні символи, цінності, вірування, види діяльності, інституції та ролі певного суспільства. Він навіть робить дещо провокативну заяву: «У цьому сенсі кожне суспільство має «офіційну релігію», навіть коли його члени або його інтерпретатори це заперечують, і коли суспільство більш-менш виправдано здається секуляризованим, плюралістичним і толерантним...» [2]. У Ш. Ейзенштадта, який частково наслідує, а частково переосмислює точку зору Е. Шилза, ЦЗК включає кристалізовану «концепцію суспільства» (міф про його походження), кристалізовану «організаційну ціль суспільства» (модель шляхів легітимізації влади на макросоціальному рівні) і найбільш характерні та загальні для суспільства традиції. Ш. Ейзенштадту було властиво розуміння неоднорідності й диференційованості суспільства в сенсі визнання того, що співіснуючі популяції мають складну стратифікацію й різноманітні модифікації традицій, проте все це в нього об'єднувало певне «загальне світоглядне підґрунтя» – погляди на найважливіші проблеми й виміри людського існування, взаємозв'язок і легітимізацію соціального, культурного й політичного

порядку. Аналогічні засади підтримує й М. Деметрадзе, хоча вона прагне пристосуватися до постмодерних уявлень про суспільство й виокремлює дві можливі ЦЗК: традиційних соціокультурних цінностей і сучасних соціокультурних цінностей, кожна з яких має свої первинні й вторинні комунікативні канали й своє ядро. До традиційних належить усе, що може бути назване «священною національною правдою», а до сучасних – гідний рівень життя, благополуччя, соціальна держава, задоволення, достаток, професіоналізм тощо. Розвиває положення Е. Шилза та Ш. Ейзенштадта й вітчизняна дослідниця К. Настояща, яка пропонує визначати ЦЗК як «унікальне явище, що є результатом історико-культурного життя спільноти (етносу) і представляє собою інтегральну, позаперсональну систему «харизматичних значень» – соціетальну психіку соціуму» [9, с. 9]. Серед тих, хто критикував Е. Шилза, – С. Лур'є. Вона стверджує, що ЦЗК становлять основні адаптаційно-діяльнісні моделі культури, які охоплюють усі психічні явища певного етносу й впливають на сприйняття ним навколишнього світу. Тож вона доходить до розгляду «етнічних констант», тобто уявлень про характеристики й диспозиції етнічних «образів себе» й «образів покровителів», із котрих формуються вищезазначені моделі та кристалізується «етнічна традиція» в різних своїх модифікаціях. Їх С. Лур'є уможлядно розміщує в ядрі ЦЗК, обґрунтовуючи надзвичайну стійкість цих констант тим, що вони, на відміну від цінностей і ціннісних орієнтацій, не є результатом вільного вибору людей. Саме її версію пояснення ЦЗК розвивають Л. Гороховська, Є. Нестерова й А. Сопов.

Що ж до концепцій ядра культури, то неважко передбачити їхню «дочірність» відносно концепцій ЦЗК, хоча вони й здобули відносну самостійність. Визначення ядра культури в різних дослідників кардинально не відрізняються – це єдність предметних і духовних характеристик людської діяльності, що володіють стійкістю й міцністю та передаються від покоління до покоління, гарантуючи відтворюваність і збереження ідентичності суспільства. Воно постає наповненим або нормами, стандартами, еталонами й правилами діяльності плюс системою вироблених цінностей, або «базовими етичними й естетичними категоріями культури», або ідеалами, що об'єктивно оцінюються людьми як щось межове й безумовне тощо (А. Ракітов, С. Ляужева, В. Красних, Т. Берсеньєва). Конкретизація атрибутів і призначення ядра культури включає тільки ті складові частини «культурності», що передаються через офіційну освітньо-виховну систему та необхідні для збереження ідентичності культури в умовах загрози від інших культур. Це передбачає й тезу про наявність

«захисного поясу», що нейтралізує загрози імпульси інших культур або поверхово пристосовує одну культуру під іншу посередництвом «хамелеонізації» другорядних складових частин. До другорядних складових частин належить, наприклад, мова, побут, одяг, схеми планування оточуючого середовища чи адміністративних структур, а чужорідні впливи проголошуються такими, що нібито зовсім не торкаються внутрішнього життя представників освічених співтовариств і простого народу. Найголовнішими функціями ядра культури видаються збереження базових характеристик суспільства під час ситуацій кризи та виходу з кризи, прогнози щодо можливих шляхів розвитку та прояву тих складників культури, що виокремлюють і зберігають її в «родині світових культур», а отже, на котрі неприпустимо діяти іншорідним чинникам (Н. Мухамеджанова, А. Ракітов). При цьому функції, котрими наділяють ЦЗК, досить схожі. Згідно з Е. Шилзом, ЦЗК задовольняє потребу людей у причетності до чогось більш значущого й менш кінечного, ніж їхнє повсякденне життя, і саме тому вона може бути відтворена в усіх підсистемах суспільства навіть після революцій. Ш. Ейзенштадт солідарний із цією тезою; на його думку, ЦЗК грає головну роль у впорядковуванні та смислопокладанні щодо суспільних витоків, основ соціальної та культурної колективних ідентичностей, кордонів і властивих цьому суспільству типів відносин. Згідно із С. Лур'є, наявність ЦЗК знімає психічне відчуття загрози з боку навколишнього світу й забезпечує етносу можливість діяти. М. Деметрадзе, яка розрізняє традиційну й сучасну ЦЗК, уточнює, що перша призначена для збереження *непорушних* національних істин і цінностей, мотиваційних засобів бути причетними до них (це збігається з трактовками Е. Шилза та Ш. Ейзенштадта), а надмета сучасної ЦЗК не зводиться до слідування правам і обов'язкам перед державою чи нацією, а спонукає до змін і усвідомлення відповідальності за свою долю й долю країни. К. Настояща вбачає функціональність ЦЗК у тому, що завдяки їй інновації інституціоналізуються так, що й привносять оновлення в наявні структури, і не руйнують «основну ідею», без якої не може існувати жодна спільнота.

Але ми звертаємо увагу на те, що основним суб'єктом, щодо культури якого мислиться центральна зона чи ядро, виявляється суспільство *в цілому*, народ *у цілому*, етнос *у цілому*, нація *в цілому*. Тож культура як така ототожнюється з тими іпостасями, що належать насампереддо культур титульних (домінуючих) націй, корінних і більш численних на території певної країни народів і етносів, а також їхніх діаспор на територіях інших країн. Ці традиції частково кореспондують із макросоціологічно орієн-

тованим вивченням *культурних кодів* (Т. Парсонс, Н. Луман, К. Леві-Стросс, М. Фуко) [15, с. 21–26], оскільки в його межах теж висвітлювали механізми збереження й оновлення культури у зв'язку із «суспільством у цілому», особливо не зосереджуючись на питанні щодо різноманітності внутрішньосупільних соціальних угруповань і культур, однак лише частково, тому що визначення культурних кодів у макро-соціологічному спрямуванні зазвичай позбавлені вираженого етнічного, народного та національного акцентів. Так, Е. Шилз визнавав, що суспільство поділяється на відносно незалежні підсистеми: політику, економіку, систему спорідненості тощо, кожна з яких має власну організаційну структуру, власні цінності й власних авторитетних осіб («еліту»), проте кожна була проголошена ним як така, що об'єднана посередництвом спільних авторитетів, інтересів і *значущості сумісної територіальної локалізації*, що вже відсилає нас до простору панування тієї чи іншої нації. Аналогічно зазначає й М. Деметрадзе, хоча вона й здійснила розрізнення принаймні традиційного й інноваційного способів упорядкування суспільного життя, не забувши при цьому про субсистемний поділ на політику, економіку, право, соціальну сферу тощо, проте нею не поставлена під сумнів проблематичність утворення в будь-якій ЦЗК ядра, *єдиного для народу*. Натомість С. Лур'є зробила поправку на відмінності між зовнішніми й внутрішніми проявами «образу себе», що завжди розпадається на «образ на себе», «образ для інших» і «образ у собі»; а також поправку на можливі внутрішньоетнічні суперечності щодо інтерпретацій «основної культурної теми» етносу. Проте «образ себе» все одно не був розглянутий поза виключно етнічним виміром, а суперечності вона пов'язала не із самою ЦЗК, а з різними ціннісними системами внутрішньоетнічних груп, винесеними нею поза цю зону. Також слід урахувати, що другим уточненням коло можливих конфліктів усе одно було обмежене, оскільки основна культурна тема, згідно із С. Лур'є, – це ідеологема, зазвичай пов'язана з *релігійними* настановами. Це навіть дещо дивно, ураховуючи те, що першопочатківці постулювання наявності ЦЗК і культурних кодів – Е. Шилз і Т. Парсонс – були співрозробниками загальної теорії соціальної дії. Припускаємо, що це зумовлене відмінністю в подальших постановках дослідницьких питань. В ідеї ЦЗК ототожені «центр культури» й «центр суспільства» тісно сплїталися в концептуальній розбудові з діями деяких окремих «еліт», а отже, формувалося підґрунтя для пошуку того, хто й що має право називатися «центральною», тож з огляду і на кількість, і на правовий статус відбувся перехід до обговорення внеску представників титульних націй і домінуючих етносів.

Ідея ж ядра культури була ідеєю непорушного «центру центра», що закономірно провокувала роздуми щодо умов свого порушення, і оскільки одна культура протиставлялася іншій виключно як один «принциповий» етнос або нація іншому «принциповому» етносу чи нації, то до акцентованих загроз від взаємопроникнення культур із самого початку автономізації осмислення ядра культури було недалеко. На противагу цьому ідея культурного коду, хоча вона також передбачала уявлення про самобутність деякого «соціального організму» (за аналогією до ДНК у конкретному людському тілі, операційної системи в конкретній машині, граматики в конкретній мові тощо), однак у ній не було вкорінено аналогічних підстав для провокаційних тем на кшталт «два господарі в одній хаті», тобто в культурі. У її контексті першопочатково не важливе ніщо, окрім самої культури в широкому сенсі слова та мінімально прийнятних норм її відтворення. Ось такий вигляд це має згідно з логікою Т. Парсонса: є механічна солідарність на основі загальногромадянських норм, на основі механічної солідарності є аналогічна цілісність і сумісність ціннісних взірців – отже, немає проблем, а ким ще є громадяни, окрім того, що вони є громадянами, – неважливо, оскільки все одно головну роль відіграють не вони, а соціальні інститути. До того ж нині в соціологічному осмисленні культурних кодів відбувся зсув від *культури до культур*, що дозволяє вивести й розробити уявлення про культурні коди навіть у тій умоглядній площині, яку Е. Шилз називав «периферією культури», свідченнями на користь чого є дослідження культурних кодів у субкультурах і контркультурах (Дж. Хіатт і Х. Сімонс [16], Т. Щепанська [17], Л. Мельнікова [18], М. Головачов [19] тощо).

Висновки з проведеного дослідження. Отже, у напрацюваннях щодо ЦЗК і ядра культури сформувалася стійка етнонаціональна акцентуація, що спонукає обмежувати розгляд проявів культури як такої з огляду на культуру «центру суспільства», що й собі відсилає до звичок еліт та/або титульної нації. Більш продуктивним джерелом традицій дослідження глибинних засад культури вважаємо ті, що склалися в соціологічних напрацюваннях щодо культурних кодів; їх автори відійшли від першопочаткового тяжіння до опису й пояснення культури «суспільства в цілому» в бік осмислення найрізноманітніших колективних культур на всіх рівнях суспільної життєдіяльності, зокрема й тих, що знаходяться поза її ЦЗК і ядром. За умов аналізу національної чи етнічної культури культурні коди можна вважати явищем, аналогічним ЦЗК та ядру культури, однак обмежуватися виключно національним або етнічним виміром немає підстав, бо немає підстав ігнорувати те, що можна було б назвати

«центральноними субзонами/контрзонами культури на периферії загальносупільної культури».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Айзенштадт о кристаллизации традиции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://helpiks.org/6-8799.html>.

2. Центральная зона культуры [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://helpiks.org/6-8798.html>.

3. Ракитов А. Новый подход к взаимосвязи истории, информации и культуры: пример России / А. Ракитов // Вопросы философии. – 1994. – № 4. – С. 14–34.

4. Лурье С. Историческая этнология : [учебное пособие для вузов] / С. Лурье. – М. : Академический Проект: Гаудеамус, 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://svlourie.narod.ru/hist-ethnology/9.htm>.

5. Гороховская Л. Проблема «свой» – «чужой» в колониальном процессе / Л. Гороховская, Е. Нестерова // Дальневосточный меридиан русской культуры. Исторический опыт освоения Дальнего Востока. – Вып. 4. – 2001. – С. 29–37.

6. Сопов А. Поведенческие стереотипы казачества (по методике С. Лурье) / А. Сопов // Сборник научных трудов МГТИ. – 2001. – С. 65–72.

7. Деметрадзе М. Центральная зона традиционных социокультурных ценностей как информационно-коммуникативный феномен. Новые методы исследования традиций и традиционализма обществ постсоветского пространства / М. Деметрадзе // Материалы за 7-а международна научна практична конференция, «Динамиката на съвременната наука», 17–25 юли 2011, София. – 2011. – Т. 4. Закон. Политика. – С. 89–105.

8. Деметрадзе М. Центральная зона современных социокультурных ценностей: новые научные подходы к разработке современных социально значимых ценностей обществ на постсоветском пространстве / М. Деметрадзе // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – 2012. – Выпуск № 19(99). – С. 78–95.

9. Настояща К. Функціонування культурної традиції в соціальному просторі : автореф. дис. ... канд. соціол. Наук : спец. 22.00.01 – теорія та історія соціології / К. Настояща. – Київ, 2005. – 14 с.

10. Ляшова С. «Ядро культуры» и «базовые культурные характеристики» как категории теорий культуры / С. Ляшова // Философия. Социология. Культурология. – 2006. – Вып. 5. – С. 39–47.

11. Красных В. Роль и основные функции культурных ценностей в коммуникации / В. Красных // VI Междунар. конф. Российской коммуникативной ассоциации «Коммуникация в изменяющемся мире»: сборник материалов. – 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://conf.sfukras.ru/conf/communication-2012/report?memb_id=2763.

12. Берсенева Т. Исихастско-синергичное ядро русской культуры / Т. Берсенева // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2013. – № 9, Ч. 1. – С. 16–19.

13. Мухамеджанова Н. Актуальные проблемы социокультурной динамики : [учебное пособие] / Н. Мухамеджанова. – Оренбург : ГОУ ОГУ, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rucont.ru/file.ashx?guid=b56a4f6b-60a1-4d84-b96b-6cd320cdd1e9>.

14. Мухамеджанова Н. Традиции и новации в российском образовании / Н. Мухамеджанова // Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры : материалы Всерос. науч.-метод. конф. (с междунар. участием), 4–6 февр. 2015 г., Оренбург. – 2015. – С. 1846–1851.

15. Яковенко Ю. Основные теоретические подходы к определению культурных кодов в социологии / Ю. Яковенко, Т. Багаева, А. Ташченко // Вестник РУДН, серия «Социология». – 2015. – № 3. – С. 19–33.

16. Hyatt J. Cultural Codes – Who Holds the Key? / J. Hyatt, H. Simons // SAGE, 1999, Vol 5(1). P. 23–41.

17. Щепанская Т. Система: тексты и традиции субкультуры / Т. Щепанская. – Москва : ОГИ, 2004. – 286 с.

18. Мельникова Л. Татуировка как форма репрезентации социокультурных кодов визуальности (на материалах исследования молодежных субкультур города Владивостока) : диссертация ... канд. культурологических наук : 24.00.01 / Л. Мельникова. – Комсомольск-на-Амуре, 2013. – 183 с.

19. Головачев Н. Молодежная субкультура хиппи. Истоки, генезис, закат / Н. Головачев. – Апрель 2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://lfk.biz/flower-children.html>.